

Aleš Gabrič

UVELJAVLJANJE SLOVENŠČINE KOT URADNEGA JEZIKA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

NEDOKONČANO POLAGANJE TEMELJEV JEZIKOVNE ENAKOPRAVNOSTI NA ZVEZNI RAVNI

Ena izmed pomembnih obljub vodstva osvobodilnega gibanja, s katero je v partizanske vrste ali med aktiviste pritegnilo veliko sodelavcev, je bila obljuba o povojni nacionalni enakopravnosti. Za Slovence, ki jim je skozi zgodovinski razvoj identiteto odločilno oblikoval poseben jezik, ki se ni ločil zgolj od germanskih in romanskih sosedov, temveč je precej drugačen tudi od bližnjih slovanskih narodov, je bil to privlačen obet. »Jezikovnemu narodu« je napovedoval, da naj bi povojni čas le prinesel že dolgo pričakovano popolno emancipacijo slovenščine, ki so ji oblasti že od nekdaj obljubljale večjo veljavo, a so se obljube oblastnikov in želje Slovencev vedno izgubile na čudnih stranpoteh zgodovine.

Že po 1. svetovni vojni, ob ustanavljanju kasnejše Kraljevine Jugoslavije, so bila slovenska pričakovanja velika, a so hitro poniknila v vrtincu političnih iger jugoslovanske politične elite in nedoslednosti slovenskih strankarskih prvakov, ki so slovenski jezik manj uporabljali na vsedržavnem nivoju in ga bolj izrabljali za politikantske namene.¹ Zato je bilo vprašanje jezikovne enakopravnosti deležno velike pozornosti vodstva osvobodilnega gibanja že v času vojne ob prvih korakih ustvarjanja poveljne politične ureditve.

Po 2. zasedanju Avnoja vprašanje uradnih jezikov ni bilo natančneje določeno, čeprav so se s tem vprašanjem srečevali do sprejema prve poveljne jugoslovanske ustave. Že Statut Avnoja, sestavljen ob prelomu leta 1943 v 1944, je med dolžnosti predsedstva Avnoja zapisal, da mora zakone objavljati »v jezikih vseh zveznih enot«.² Ker jeziki niso bili naštet in je bila izpostavljena enakopravnost zveznih enot, ne pa narodov, so določbe lahko pomenile le začetek reševanja problema, niso pa še nakazale rešitve.³ Eden glavnih piscev nove zakonodaje Moša Pijade je »zakon o enakopravnosti jezikov« naštel med najpomembnejšimi zakoni nove ljudske oblasti, ki bi jih bilo treba sprejeti.⁴ V zakonu iz januarja 1944 je bilo nato navedeno, da je treba vse odloke Avnoja in njegovih organov objavljati v »srbskem, hrvaškem, slovenskem in makedonskem« jeziku.⁵ Ti štiri jeziki so bili še nekajkrat omenjeni v dokumentih Avnoja, predvsem v določbah, v katerih jezikih morajo biti izdani zakoni in podzakonski akti. Da je treba zakonske določbe objavljati »na srbskem, hrvaškem, slovenskem in makedonskem jeziku«, je bilo aprila 1944 vneseno v pravila o organizaciji in delu Avnoj⁶ in ob koncu leta 1944 prepisano še v odlok o Uradnem listu Demokratične federativne Jugoslavije.⁷

Srbščina, hrvaščina, slovenščina in makedonščina so bili jeziki, ki so jih pri izdajah zakonodaje v zadnjem letu vojne uporabljali zakonodajni odbor Avnoja, vlada Demokratične federativne Jugoslavije in njena ministrstva. Ti jeziki so bili enakopravni tudi pri uporabi v prvi poveljni ustavodajni skupščini. Že v njenem delovanju se je uveljavilo načelo glede enakopravnega upoštevanja obeh pisav, latinice in cirilice, ki se je obdržalo tudi kasneje v delu zveznega zakonodajnega organa. Seje skupščine so bile izmenično pisane ena v latinici in druga v cirilici, a v zapisnikih najdemo tudi odstopanja od tega načela. Ko sta npr. Edvard Kocbek ali Josip Rus na seji, katere zapisnik je pisan v cirilici, govorila v slovenščini, so v tem delu zapisnika cirilico zamenjali s slovenskim črkopisom.⁸ V

1 Prim. Jesenšek, Slovenski jezik v skupščini prve Jugoslavije.

2 Petranović, Zečević, *Jugoslovenski federalizam: ideje i stvarnost*, tom 2, str. 8.

3 Prav tam, str. 32.

4 Prav tam, str. 21.

5 Prav tam, str. 731.

6 Prav tam, str. 32.

7 Prav tam, str. 732.

8 *Zasedanje Ustavotvorne skupštine*, str. 67-68, 685-692.

ustavodajni skupščini se je izkazala tudi že nedoslednost, ki je bila pri slovenskih funkcionarjih v zveznih organih oblasti vidna tudi v naslednjih desetletjih bivanja v drugi Jugoslaviji. Nekateri so izrabili pravico do enakopravnosti jezikov in so v skupščini govorili v slovenščini; poleg že omenjenih so to bili npr. Stanko Cajnkar, Jože Lampret in Beno Kotnik. Nekateri drugi pa so v svojih nastopih uporabljali srbsščino, kar npr. velja za Edvarda Kardelja, Borisa Kidriča in Maksa Šnuderla. Zanimiv je bil nastop Edvarda Kocbeka na seji 17. januarja 1946, na kateri je deloma govoril v slovenščini deloma v srbsščini. Zapisnik, pisan v cirilici, se je prilagajal spremembi jezika in je tudi Kocbekov govor zapisan deloma v latinici in deloma v cirilici.⁹

Omeniti velja tudi vlogo Josipa Vidmarja. Avtor Kulturnega problema slovenstva iz leta 1933, v katerem se je zavzel za obrambo slovenstva, je bil ob oblikovanju ustavodajne skupščine izvoljen za predsednika zbora narodov. Toda kot predsedujoči je, enako kot minister za konstituanto Edvard Kardelj, vseskozi uporabljal srbsščino, in to tudi v primeru, ko je predal besedo slovenskemu poslancu. Na skupni seji obeh zborov ustavodajne skupščine 31. januarja 1946, na kateri so izglasovali Ustavo FLRJ, so vprašanje enakopravnosti jezikov rešili tako, da je najprej Moša Pijade prebral člene od 1 do 44 v srbskem jeziku, nato Zvonko Brkić člene 44 do 76 v hrvaščini, Marijan Breclj člene 77 do 114 v slovenščini, zadnji del ustave, člene od 115 do 139, pa je Vlada Maleski prebral v makedonskem jeziku.¹⁰

Tako poudarjena enakopravnost jezikov pa je bila zgolj navidezna, saj oblasti niso imele niti sredstev niti volje, da jo izpeljejo do konca. Že v zakon o enakopravnosti jezikov v Demokratični federativni Jugoslaviji iz januarja 1944 je bil vnesen zadržek, da bodo predpisi »zaradi trenutnih tehničnih težav« objavljani v enem ali drugem jeziku, za prevode pa so morali poskrbeti republiški organi.¹¹ V praksi se je kmalu uveljavilo, da je en ali drugi jezik postala srbsščina (oz. srbohrvaščina), medtem ko slovenščina ali makedonščina nista prišli na vrsto. V nobenem členu Ustave FLRJ ni bila zapisana enakopravnost jezikov bodisi na zvezni bodisi na republiški ravni. Le v 13. členu je bilo navedeno, da »uživajo pravico in zaščito svojega kulturnega razvoja in svobodne uporabe svojega jezika« v Jugoslaviji živeče narodne manjšine.¹² Paradoksalno – pravice, ki jo je ustava podelila narodnim manjšinam, ni nikjer natančno predpisala narodom, ki so sestavljali federativno urejeno državo.

Na to protislovje je v ustavodajni skupščini 14. decembra 1945 opozoril srbski poslanec Miloš Moskovljević, član Zemljoradničke stranke, po stroki profesor slovanskih jezikov. Omenil je, da predlog ustave »nič ne govori o

9 Prav tam, str. 555-563.

10 Prav tam, str. 837.

11 Petranović, Zečević, *Jugoslovenski federalizam: ideje i stvarnost*, tom 2, str. 731.

12 *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, št. 10, 1. 2. 1946.

državnem jeziku. Običajno se kot zunanji znak omenja tudi, kateri je državni jezik.« Opozoril je, da sta obe ustavi prve Jugoslavije omenjali kot državni jezik srbsko-hrvaško-slovenski, čeprav ta sploh ne obstaja, in da v Sovjetski zvezi, kjer zakone sicer objavljajo v vseh jezikih, osrednji organi uradujejo zgolj v ruščini. Poudaril je, da v Jugoslaviji vsaka republika uraduje v svojem jeziku, v nasprotju z zapisanimi odloki pa je izpostavil, da imamo dejansko »tri jezike: srbohrvaški, ker je to pravzaprav en jezik (črnogorskega jezika ni), potem imamo slovenski in makedonski«. Zatem pa je predlagal: »Po mojem mnenju bi morali povedati, da bi se v medsebojnem dopisovanju vedelo, kakšen jezik bodo uporabljale republike, oziroma kateri jezik je obvezen za vse, ali je vsak jezik obvezen za vrhovno oblast in za druge republike.« Čeprav ni izrekel konkretnega predloga, je njegov zaključek s stališčem zagovarjanja tistega, kar večina razume, jasno namigoval na večjo veljavo večinskega jezika v državi, saj je kot primer, kaj ne bi bilo ustrezno, omenil naslednje: »V praksi pride za ministra Slovenec, ki bi lahko uradoval po slovensko, ker pa večina ljudstva ne razume slovensko, bi bilo nesmiselno uporabljati jezik, ki ga večina ne razume.«¹³

Predsedujoči Moša Pijade mu je odgovoril, da se Uradni list že tiska v štirih izdajah, da so štirje jeziki že navedeni v nekaterih predpisih, in da zato meni, da ni potrebno, da bi bilo to zapisano neposredno še v ustavi. »Doslej ni bilo nikakršnih sporov«, je menil Pijade in z zagotavljanjem, da je enakopravnost jezikov že dosežena, zaključil ta del razprave.¹⁴

Toda Pijadejeva stališča niso bila odsev realnosti, o čemer so se lahko prepričali številni Slovenci in pripadniki manjših narodov, ki so hoteli kakšno uradno zadevo urediti v svojem maternem jeziku. Že nadaljnje delovanje zvezne skupščine po sprejemu ustave je nakazovalo, da slovenščina dobiva značaj jezika druge vrste, saj je skorajda izključni jezik uporabe v zveznem parlamentu postala srbsčina oz. hrvaščina oz. srbohrvaščina. Prvo redno zasedanje po sprejemu ustave je 15. maja 1946 odprl Josip Vidmar v srbohrvaščini (srbsčini)¹⁵ in ta jezik nato dosledno uporabljal tudi v nadaljnjem delu, ko je bil vnovič izvoljen za predsednika Zveznega zbora Ljudske skupščine FLRJ. Kasnejše ocene kritikov, predvsem iz vrst slavistov, da je slovenščina leta 1945 popolnoma izginila iz uporabe v zveznih organih odločanja, sicer niso povsem točne. Vsekakor je bila njena uporaba izjema in je bila govorjena slovenščina slišana le še v prvih letih delovanja skupščine, ko je že izrazito prevladal srbski jezik. Podporo posameznih

13 *Ustavotvorni odbori Savezne skupščine i Skupštine naroda*, str. 112 (vsi prevodi Aleš Gabrič).

14 Prav tam, str. 123.

15 *Prvo redovno zasedanje Saveznog veća i Veća naroda : 15 maj–20 jul 1946*, str. 3.

Uporaba enega ali drugega izraza v tem besedilu ne pomeni opredeljevanja za bolj ali manj ustrezen način poimenovanja. O problematičnosti poimenovanja jezika, ki se je še bolj zapletlo po razpadu Jugoslavije, več gl. Greenberg, *Jezik i identitet na Balkanu*.

zakonskim predlogom so tako nekateri slovenski poslanci na majsko-junijskem zasedanju skupščine leta 1946 izrazili in pojasnili v slovenščini, kar npr. velja za Bena Kotnika, Srečka Žumra, Josipa Rusa ali Toneta Fajfarja.¹⁶ Tudi omenjeni niso bili dosledni, saj so slovenščino uporabili le, ko so se sami prijavili k besedi, če pa so bili poročevalci posameznega odbora, so poročali v srbohrvaščini. Slovenski politiki »prve lige«, npr. Edvard Kardelj ali Boris Kidrič, pa slovenščine v zvezni skupščini sploh niso uporabljali.

Da zvezna administracija dejansko ni zmogla uresničiti načela enakopravnosti jezikov v delovanju skupščine (in drugih zveznih organov), nakazuje govor Edvarda Kocbeka na zasedanju 1. aprila 1946 ob obravnavi pogodbe o prijateljstvu in vzajemni pomoči med Jugoslavijo in Poljsko. Kocbek je najprej govoril v srbohrvaščini, po nagovoru, »dozvolite mi da kao Slovenac kažem nekoliko reči i na svom jeziku«, pa govor dokončal v slovenščini.¹⁷ Toda za pregled in lektoriranje besedila v slovenščini v administraciji beograjskega parlamenta očitno niso našli primerne osebe, saj v zapisanih Kocbekovih besedah kar mrgoli slovničnih napak, ki si jih že povprečno usposobljeni slovenist ne bi dovolil.

Na račun prevodov zveznih predpisov v nacionalne jezike, ki jim je bila zakonsko zagotovljena enakopravnost, so se začele vrstiti kritike. Da bi omilili njihov domet in ostrino, so leta 1948 v zvezni skupščini imenovali komisije za potrjevanje avtentičnosti besedil. Ustanovljene so bili štiri, za jezike, ki so formalno veljali za enakopravne, torej za srbsčino, hrvaščino, slovenščino in makedonščino. Toda komisije so bile sestavljene iz poslancev in ne jezikoslovcev. V prvi sestavi slovenske komisije je imel najvišjo izobrazbo pravnik dr. Makso Šnuderl, s skrbjo za lep jezik pa je imel največ izkušenj pisatelj France Bevk.¹⁸

V PRVI SLOVENSKI USTAVI SO »POZABILI« Poudariti SLOVENŠČINO

Slovenski politiki so v jugoslovanskem merilu sami storili korak nazaj in slovenščini odvzeli status enakopravnega jezika v zveznih organih odločanja. Sprejeli so samoumevno logiko, da v zveznih organih odločanja uporabljajo srbohrvaščino, doma pa slovenščino. Tako samoumevno, kot je 15. maja 1946 v srbohrvaščini odprl 1. redno zasedanje zvezne skupščine, je Josip Vidmar 18. novembra 1946 v slovenščini nagovoril otvoritveno sejo prve slovenske ustavodajne skupščine. V čustveno nabitem nagovoru je preletel slovensko misel

16 *Prvo redovno zasedanje Saveznog veća i Veća naroda : 15 maj – 20 jul 1946*, str. 145–146, 178–180, 654–655 in 677–681.

17 *Drugo vanredno zasedanje Narodne skupštine FNRJ : 20 marta – 1 aprila 1946 godine*, str. 598–601.

18 *Šesto redovno zasedanje Veća naroda i Saveznog veća : 27–29. septembra 1948*, str. 457.

od prvih zapisov Trubarja do naslednjih velikanov slovenske besede, Vodnika, Prešerna in drugih, zaključil pa z obljubami Osvobodilne fronte iz leta 1941, ki naj bi bile potrjene tudi z delom slovenske ustavodajne skupščine.¹⁹ Besedo je nato predal najstarejšemu poslancu, pesniku Otonu Župančiču, kar je simbolno prav tako nakazovalo, da je prišel čas večje veljave slovenske besede.

Prva slovenska ustava je bila sprejeta 16. januarja 1947, v odnosu do uradnega jezika pa je dosledno sledila nedoslednosti jugoslovanske. Uvodoma je sicer prvič uradno določila slovenski državni grb, zastavo in glavno mesto, pisci pa so »pozabili« navesti, da je v Sloveniji uradni jezik slovenščina. Tako je bilo, kot v jugoslovanskem primeru, tudi v slovenski ustavi izrecno navedeno le, da imajo pravico »svobodne uporabe svojega jezika« pripadniki narodnih manjšin;²⁰ podobne navedbe za Slovence v ustavi ni bilo. Slovenščina kot (samoumevni) uradni jezik se je pojavila šele v 111. členu v zapisu: »Postopek pred sodiščem se vodi v slovenskem jeziku.« Državljanom drugih narodnosti je bila omogočena uporaba njihovega jezika in zagotovljena pravica do prevodov gradiva in do prevajalca.²¹

Federalizacija države slovenskemu jeziku ni prinesla popolne enakopravnosti, saj je bila njena uporaba, čeprav tudi to ni bilo natančno zakonodajno določeno, omejena na soočanje Slovencev s slovenskimi državnimi organi na območju Ljudske republike Slovenije. Uvedba načela, da je v Sloveniji edini uradni jezik slovenščina, bi pomenila, da bi morale tudi ekspoziture zveznih ustanov na Slovenskem uporabljati slovenščino. Nedorečena zakonodaja je puščala prostor za različne razlage, s tem pa zveznim ustanovam omogočala uporabo le enega jezika, ki se je čedalje bolj pojmoval kot »enoten« ali celo obvezen za vse v državi.

Posledice preveč ohlapno zapisane enakopravnosti jezikov so bile številne težave in nesoglasja, ki so spodbujala šovinistične zamere in izpade.²² Najbolj očiten je bil poskus jezikovne unifikacije v oboroženih silah Jugoslavije. Po ukinitvi glavnih poveljstev vojsk po republikah je v Jugoslovanski armadi zavladal enoten jezik, kar je bilo v velikem nasprotju s tradicijo osvobodilnega gibanja in pričakovanji Slovencev. V osvobodilni vojni v letih 1941 do 1945 so partizanske enote na slovenskem ozemlju gojile tradicijo uporabe maternega jezika v vseh pogledih, od medsebojne komunikacije vojakov do poveljevanja na najvišjih ravneh. Vodstvo osvobodilnega gibanja je to utemeljevalo z večjo enakopravnostjo med narodi, kar naj bi v partizanske enote pritegnilo tudi borce drugih narodnosti. Iz pridruženih italijanskih borcev so ustanavljali italijanske enote z italijanskim poveljevalnim jezikom, avstrijski bataljon pa je imel nemški

19 *Stenografski zapiski Ustavodajne skupščine Ljudske republike Slovenije*, str. 4–6.

20 *Ustava Ljudske republike Slovenije*, str. 10 (člen 12).,

21 Prav tam, str. 50 (člen 111).

22 Splošno o jezikovni politiki gl. Pogorelec, *Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje pri Slovencih*.

poveljevalni jezik. Propaganda za vključevanje v partizanske enote je posebej izpostavljala enakopravnost narodov in jezikov, tako da je bila uporaba maternega jezika med osvobodilno vojno povsem samoumevna.²³

Ukinitvev narodno enotnih vojaških enot in njihova podreditev skupnim poveljstvom po koncu vojne leta 1945 je bila za številne Slovence udarec, ki je vplival na padanje popularnosti Jugoslovanske armade (kasneje Jugoslovanske ljudske armade - JLA) v Sloveniji. To je v naslednjih desetletjih povzročilo slabosti, na katere vodilni politiki niso bili pripravljani. Ukinitvev slovenskih vojaških enot sicer ni zaustavila razvoja slovenskega vojaškega izrazoslovja, ki je trdno osnovo dobil že z navodili glavnega štaba NOV in PO Slovenije v vojnih letih.²⁴ Terminološko vprašanje oz. slovensko vojaško izrazoslovje se je po vojni prvič vrnilo na dnevni red ob pripravi na izdajo zbirke zakonov o Jugoslovanski armadi v začetku leta 1948. V Beogradu so se soočili z vprašanjem, kako ustrezno prevesti vse vojaške izraze v slovenski izdaji Uradnega lista, zato so za mnenje povprašali tudi slovensko vlado. Posebna pravno-terminološka skupina pri ministrstvu za pravosodje Slovenije je pripravila stališča in predloge, ki naj bi jih upoštevalo slovensko uredništvo Uradnega lista FLRJ.²⁵ Problematika se je torej omejevala na uveljavitev ustrezne vojaške terminologije za potrebe uradnih objav, ni pa bilo ob tem postavljeno tudi vprašanje, zakaj se še ne, ali naj bi sploh se in kako naj bi se terminologija uveljavila tudi v vojaškem poveljevanju.

V Sloveniji je pogosto prihajalo do sporov med domačini in pripadniki vojske. Med temi so prevladovali oficirji iz srbskohrvaškega govornega področja, ki niso znali jezika domačinov, prihajali so iz drugačnega kulturnega okolja in v novem okolju živeli precej izolirano od življenjskega utripa svoje okolice. Zapostavljenost slovenskega jezika, drugačen življenjski stil, ugled vojske in njenega oficirskega kadra, ki je bil v Sloveniji na bistveno nižji ravni kot drugod, so vodili v nesporazume. Ker so častniki v prvem povojnem obdobju, v času racionirane preskrbe, uživali privilegije v stanovanjski politiki in pri oskrbi z osnovnimi dobrinami, se je med Slovenci še krepil občutek zapostavljenosti in izkoriščenosti, saj so menili, da so privilegijev v prvi vrsti deležni pripadniki drugih narodov. Kadar je bil pri tovrstnih sporih soudeležen še alkohol, je prihajalo tudi do zelo negativnih posledic z nacionalističnimi izpadi na vseh straneh. Prepirl iz nabora leta 1953 v Kranju, ko so se slovenski rekruti, po opisu predstavnikov JLA zadirali na vojaške osebe z izjavami – »šaljete nas u Koreju i

23 Mikuž, *Pregled zgodovine NOB, 2. knjiga*, str. 225-226; ARS, AS 1589, š.k. 188, a.e. 434, Jaka Avšič, Nekaj pripomb k mnenjem o rabi jezikov v JLA. Več o tem Gabrič, *Slovenščina in Jugoslovanska ljudska armada*.

24 Avšič, *O poveljevalnem jeziku NOB Slovenije*, str. 100–102.

25 ARS, AS 223, š. 22, dok. Pov. 15–48.

psovali so srbsku okupatorsku majku²⁶, – verjetno ni bil osamljen primer, ko bi se morali pristojni v državi nad tovrstnimi nesoglasji pošteno zamisliti.

Poskusi jezikovnega poenotenja se niso ustavljali le na »vojaški« fronti. Celo minister zvezne vlade v letih 1945–46 Edvard Kocbek je bil zgrožen, ko je izvedel, da je znanec »poslal naprej slovenski akt, ki so ga vrnilo s pripombo: 'Službeni jezik srpski.'« Za Kocbeka ni bilo dvoma, kdo je najbolj odgovoren in kdo bi moral najbolj vztrajati pri zahtevah za večje uveljavljanje slovenščine: »Vsemu temu je kriva kadavrška disciplina vodilnih partijcev v odnosu do centrale.«²⁷

Podcenjujoč odnos do slovenskega jezika bi morali zaznati tudi na šifrantskem odseku v Ljubljani, ki je bil zadolžen za prenos tajnih sporočil v Beograd. Iz beogradske centrale so jih 6. julija 1946 pozvali, naj jim zadnji dve depeši pošljejo še enkrat, in to v srbohrvaščini, »ker pri odseku za šifriranje nimamo osebe, ki bi razumela slovensko«. Dodali so še, da tudi »v bodoče vse depeše dostavljate na srbskohrvaškem jeziku«. ²⁸ Zanimiv je seveda že podatek, da so zahtevali sporočila v jeziku, ki tedaj ni bil uraden; v tem primeru bi morali zahtevati prevode v srbsščino ali v hrvaščino. Ob tem pa se lahko le poigravamo z mislijo, kaj bi bilo, če bi npr. iz Ljubljane v Beograd poslali zahtevo, naj jim vse brzozjavke pošiljajo v slovenščini, ker sami ne razumejo uradno neobstoječega jezika, tj. srbohrvaščine, in nimajo prevajalca za ta jezik. Slovenskim šifrantom najverjetneje ne bi ušla oznaka, da so šovinisti.

Nerešeno jezikovno vprašanje je slabšalo tudi možnosti propagiranja zahtev nove oblasti med širšimi sloji prebivalstva. Za slovenske oblasti je bilo v boju za meje občutljivo širjenje jugoslovanskih idej na Primorskem, kjer je bila srbohrvaščina praktično neznana. Težave so imeli npr. pri podnapisih za filme, ki naj bi propagirali jugoslovanske poglede na stvarnost. Težave so imeli tudi Slovenci, ki so bivali v tujini in iskali stik s svojo domovino, pa so od predstavništva Jugoslavije v tujini dobivali odgovore le v jeziku, ki ga niso razumeli. Celo Slovencem v Sloveniji se je dogajalo, da so jim v dopisovanju znotraj države pomotoma zamenjali imena in je npr. junija 1951 ministrstvo za zunanje zadeve Jugoslavije v državno delegacijo za konferenco UNESCO imenovalo tudi pisatelja »Ćirila Kosmača«. ²⁹ Slovenci so v tujino potovali z dokumenti, tiskanimi le v »skupnem« jeziku, z mednarodnimi železniškimi kartami ali letalskimi vozovnicami, ki so bile prav tako napisane v srbohrvaščini. Še celo v slovenskem notranjem prometu so železnice uporabljale tiskovine, na katerih ni bilo slovenskega jezika. Janez Menart je omenil, da se je prvič zdrznil in postal pozoren na zapostavljanje slovenskega jezika, ko se je okoli leta 1956 peljal z vlakom iz Ljubljane v Brežice: »Na eni strani je pisalo Putnički

26 ARS, AS 223, š. 38, S. pov. 68-53.

27 Kocbek, *Dnevnik 1946*, str. 94.

28 AS 223, š. 24, Prejete brzozjavke 1946, Od Pred. ZV, 6. 7. 1946.

29 AS 223, š. 23, Pov. 28-51.

voz Ljubljana Brežice. Važi dva dana (in še nekaj) v cirilici, na drugi polovici karte pa isto v latinici. V slovenščini pa nič.«³⁰

SRBOHRVAŠKI OZ. HRVAŠKOSRBSKI JEZIK IN SLOVENCİ

Čeprav naj bi bila srbsčina in hrvaščina dva enakopravna jezika, se je v zveznih organih oblasti, zveznih podjetjih in JLA uveljavila uporaba srbohrvaščine, torej »enotnega« jezika, ki naj bi ga govorili v štirih od šestih jugoslovanskih republik. Do dogovora o srbohrvaščini kot enotnem jeziku je prišlo decembra 1954 na srečanju srbskih in hrvaških jezikoslovcev v Novem Sadu. Pobudo za srečanje je dala Matica srpska, na njem pa so sodelovali še predstavniki Matice hrvatske. Po večdnevnih pogovorih so podpisali Novosadski sporazum, v katerem so zapisali, da naj bi bil jezik Srbov, Hrvatov in Črnogorcev en jezik, ki se govori na dva načina, da je treba v poimenovanju jezika uporabljati oba sestavna dela, da sta obe pisavi, latinica in cirilica, enakopravni, kot sta enakopravni tudi obe izgovarjavi, ekavica in ijekavica. Pri pripravi enotnega pravopisa naj bi sodelovale jezikoslovne raziskovalne ustanove iz vseh štirih republik, kjer je v uporabi srbskohrvaški oz. hrvaškoserbski jezik, o dogovoru pa naj bi obvestili tudi vlade teh štirih republik in zvezno vlado.³¹

Dogajanja okoli Novosadskega sporazuma je spremljala tudi slovenska strokovna srenja. Gledano s slovenskega zornega kota je bila problematika enotnosti srbskohrvaškega jezika vprašanje, o katerem naj se dogovorijo in odločajo tisti, ki ta jezik govorijo. Slovenci se zato v dogajanje niti niso hoteli vpletati in so dogodke spremljali bolj od daleč. V Sloveniji objavljena poročila o dogajanju so bila zgolj informativne narave in so o dogajanju poročala brez komentiranja ali opredeljevanja, kaj naj bi dogovarjanje pomenilo za določanje knjižnega ali morebitnega uradnega jezika ali jezikovno enakopravnost v Jugoslaviji.

V reviji *Knjiga* je bilo ob koncu leta 1954 objavljeno poročilo pisatelja in prevajalca Janeza Gradišnika o jezikovni anketi Letopisa Matice Srpske o jezikovni enotnosti med Srbi in Hrvati. Vprašanja o razlikah med hrvaškim in srbskim knjižnim jezikom in o perspektivah nadaljnjega razvoja knjižnega jezika je revija razposlala številnim vidnim kulturnim ustvarjalcem s srbskohrvaškega govornega področja. Odziv je bil manjši od pričakovanega, je zapisal Gradišnik in navedel nekatere poudarke, ki so nakazovali razločevanje ali iskanje skupnih točk. »Čeprav anketa v celoti ni dosegla svojega namena, pa je nedvomno razčistila veliko spornih vprašanj in zelo dobro osvetlila današnje stanje glede pisanja knjižnega jezika pri Hrvatih in Srbih«, je zaključil Gradišnik.³²

30 Menart, *Slovenec v Srboslaviji*, str. 20.

31 Greenberg, *Jezik i identitet na Balkanu*, str. 43–44.

32 Gradišnik, *Jezikovna anketa*, str. 571–572.

Tudi Tone Potokar, ki je o prizadevanjih, ki sta ga v poenotenje jezika vložili srbska in hrvaška Matica, poročal v Glasniku Slovenske matice, se je vzdržal komentiranja in navedel zgolj kronologijo prizadevanj od prvega podpisa dogovora o enotnem jeziku iz leta 1850 do najnovejših pogovorov, Novosadskega sporazuma in ankete Letopisa Matice srpske. Potokar je izpostavil predvsem praktični vidik, nujnost izdelave slovarja srbskohrvaškega jezika, ki bi ga v Zagrebu tiskali v latinici, v Novem Sadu pa v cirilici.³³

Slovinci, tudi za strokovna vprašanja bolj zainteresirani jezikoslovci, za srbsko-hrvaško dogovarjanje niso pokazali večjega zanimanja. Sporočilo, ki so ga prenašali, je bilo več kot očitno. To so vprašanja, ki Slovencev in Slovenije sploh ne zadevajo, ker je za Slovence knjižni in uradni jezik zgolj slovenščina, ki je eden od zakonsko zagotovljenih enakopravnih jezikov v Jugoslaviji. Kateri naj bi bili drugi enakopravni jeziki, pa naj odločajo tisti, ki ta jezik govorijo. Namig, da vprašanje srbskohrvaškega oz. hrvaškosrbskega jezika ni vprašanje, ki bi zadevalo Slovence, tako kot je vprašanje slovenskega jezika nekaj, o čemer ne morejo odločiti drugi zunaj Slovenije, je bil dovolj jasno razpoznaven iz slovenskih odzivov na oblikovanje jezika, ki so ga vsaj nekateri šteli za jezik dogovarjanja v Jugoslaviji.

Nekateri izobraženci v Jugoslaviji so Slovencem očitno zamerili, da se jezikovno poenotenje ne dotika tudi njih in da se uspešno izmikajo razpravam o tej tematiki. Eden od tistih, ki je Slovencem zavidal tovrstno stopnjo jezikovne samostojnosti, je bil po pisanju profesorja južnoslovanskih jezikov Janeza Rotarja hrvaški pesnik Ivan Slamnig, »ki mu ni bilo všeč, da Slovenci z lastnim jezikom »stoje ob strani«, medtem ko se morejo Hrvati in Srbi dogovarjati okoli poenotenja in drugega, kar je povezano z njihovim jezikom.«³⁴

Srbohrvaščina v drugi Jugoslaviji ni dobila veljave, kakršno je imela v Sovjetski zvezi ruščina z neprikrito tendenco po rusifikaciji. Jugoslavija niti ni imela enotne jezikovne politike, ki bi stremela k unifikaciji ali večji avtonomnosti, zato so primerjave med jugoslovanskim in drugimi modeli jezikovne politike zelo težavne.³⁵ Vsekakor Slovenci srbohrvaščine niso razumeli kot enotnega jezika, niti ga niso razumeli kot nujnega za komunikacijo z zveznimi organi oblasti. Ker jih v zveznih organih oblasti pogosto niso razumeli, so še naprej samoumevno uporabljali srbohrvaščino, ki pa je številni med slovenskimi predstavniki v zvezni administraciji niso najbolje obvladali. So pa s tem Slovenci sami pripomogli k ustvarjanju občutka, da je srbohrvaščina (vsaj) skupni jezik zveznih organov oblasti in (samoumevno) sredstvo komunikacije med pripadniki različnih jugoslovanskih narodov. Podoba je slonela na slabih temeljih, saj je srbohrvaščina

33 Potokar, Za enotnost srbskohrvatskega knjižnega jezika, str. 74–76.

34 Rotar, *Slovenščina in slovenstvo*, str. 143; glej tudi str. 241.

35 Prim. Brozović, *The Yugoslav Model of Language Planning*; Škiljan, *Jezična politika*.

hitro izgubljala na pomenu v slovenskem šolskem sistemu in je številni Slovenci niso obvladali.

Do zaostrovanja slovenskih stališč zaradi postopnega favoriziranja srbohrvaščine kot »skupnega« jezika v državi je prišlo v sklopu mednacionalnih sporov v drugi polovici petdesetih let. Ko so začeli nekateri, zlasti srbski intelektualci promovirati »enoten jugoslovanski kriterij« v kulturnih zadevah in predlagali še tesnejše povezovanje jugoslovanskih kulturnih ustanov, so se na pozive najprej odzvali slovenski intelektualci, v prvi vrsti pisatelji. Značilen je npr. odgovor, ki ga je za ljubljansko revijo Naša sodobnost napisal njen urednik Drago Šega na račun prispevka, ki ga je v beograjski reviji Delo objavil Zoran Mišić. Jezikovna problematika je bila le ena izmed točk, ki jo je Mišiću očitil Šega, saj je bil poudarek na narodih in narodnih kulturah na splošno. »V Jugoslaviji zanj take družbeno zgodovinsko nastale formacije, kot je slovenska, hrvaška, srbska ali makedonska kultura, sploh ne obstoje,« je zapisal Šega in torej naštel štiri narode, katerih jeziki so bili v Jugoslaviji še vedno, vsaj formalno, enakopravni. O jezikih je še konkretnje dodal: »Tudi o kakem slovenskem ali makedonskem jeziku mu ni nič znanega; na enem samem mestu omenja, pod zaglavjem 'enotni književni jezik', srbohrvaščino.«³⁶

Za dominacijo srbohrvaščine v zveznih organih so bili, kot je bilo že omenjeno, zaradi nedoslednosti in popuščanja krivi tudi slovenski predstavniki v zveznih institucijah. Vendar so se tudi pri tem začeli vsaj nekateri spraševati, ali je popuščanje na račun tega, ker jih v slovenščini ne bi razumeli, dejansko smiselno. Predsednik Zveze Svobod in prosvetnih društev Slovenije (predhodnice današnje Zveze kulturnih društev) Ivan Regent je tako novembra 1957 ob kritiki poskusov centralizacije amaterske kulturne dejavnosti omenil, da »zahtevati pravico do slovenskega jezika ni šovinizem«, da je nesmiselno, »da mi na skupnih sejah ne moremo govoriti slovensko, ker nas ne razumejo. Zato jaz na plenum (v Beograd, op.p.) ne bom šel, čeprav bi imel kaj povedati«. Stališče, da so Slovenci preveč popustljivi do uporabe zgolj enega jezika, je Regent zaključil z mislijo, da »marsikdaj moramo gledati, da bomo poslali v Beograd koga, ki zna hrvatsko, namesto da bi poslali koga, ki dobro pozna zadevo, ki jo je treba obravnavati.«³⁷

Izobraženci so bili v kritikah običajno bolj ostri od slovenskih politikov. A so tudi ti povedali svoje mnenje, ko so zaslutili, da poskuša zvezna administracija favorizirati »enoten« jezik v državi in srbohrvaščino po pomenu uradno postaviti nad raven drugih jezikov. Politiki so se v odzivih na napake zvezne administracije do začetkov šestdesetih let še zadovoljevali s pisanjem dopisov z zahtevami po

36 Šega, »Kriterij« in resničnost, str. 959.

37 ARS, AS 631, š. 14, m. 108, Zapisnik seje predsedstva Zveze Svobod in prosvetnih društev, 21. 11. 1957, str. 5–6.

spoštovanju zakonodaje, niso pa, tako kot izobraženci, ostre besede prenesli tudi v medije, ki so dosegli širši krog bralstva in med Slovenci spodbujali občutek nelagodja in prepričanja, da slovenščina v državi ne uživa statusa, ki bi ga po večinskem prepričanju Slovencev morala imeti. Tovrstna politika slovenskih oblasti je prišla do izraza, ko je začela srbohrvaščina dobivati že bolj konkretne oblike enotnega knjižnega jezika. Leta 1960 je bil namreč tiskan novi pravopis, ki je sledil izhodiščem Novosadskega dogovora. Matica srpska in Matica hrvatska sta izdali dve inačici pravopisa. V Novem Sadu je bil v cirilici natisnjen Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika, v Zagrebu pa v latinici Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika. Slovensko oblast je zmotila informacija, da naj bi bil podvig financiran z denarjem iz zveznega proračuna. Predsednik sveta za znanost Slovenije Joža Vilfan je zato pristojnim v Beograd junija 1960 pisal: »Mnenja smo, da izdajanje slovarjev posameznih nacionalnih jezikov ne spada v pristojnost Zveznega sveta za znanost. Če pa se v tem primeru odločimo za zvezno pristojnost, potem je treba dati v program izdajo slovarjev za vse nacionalne jezike, ne pa samo za srbsko-hrvatski jezik.«³⁸ Na zelo vljuden način je tako za znanost pristojni član slovenske vlade opozoril zvezno vlado, da je srbohrvaščina zgolj eden od enakopravnih jezikov v državi in da drugi niso zakonsko gledano nič manj pomembni ali manj vredni.

Da je bila jezikovna problematika zelo vroča tema, je potrdilo tudi uredništvo na Slovenskem najbolj uglednega časopisa za širša kulturna vprašanja, štirinajstdnevnik *Naši razgledi*. Ko se je odločilo, da bo uvedlo sestanke »za okroglo mizo« in jih avtorizirane objavljalo, je bila tematika prvega pogovora o slovenskem jeziku. Sogovorniki so bili ugledni jezikoslovci in literati, ki so opozorili na pomanjkljivosti pri izdajanju terminoloških slovarjev, prevodov v slovenščino in problematike tujk. Pri tem so menili, da ni več treba preganjati izposojenke germanskega ali romanskega korena, ki so se že udomačile, da pa je treba biti bolj pazljiv na srbohrvaščino, ki se je kar dobro udomačila v kinu, na reklamah podjetij in v državni upravi. Govorniki so opozorili, da bo težko doseči napredek v vsakdanji govorici, če še radio, televizija in časopisi premalo skrbijo za lep izraz, precejšnjo zaskrbljenost pa so izrazili tudi nad domnevno premajhno veljavo predmeta slovenski jezik v šolskem sistemu.³⁹

Polemike, ki so vsebovale namige na enotne jugoslovanske kriterije, na enotno socialistično kulturo, ki jo je bilo možno razumeti tudi kot jugoslovansko, pa ideje o enotnem jeziku za sporazumevanje, ki ga je bilo možno razumeti tudi kot željo po odmiranju jezikov manjših narodov, so v drugi polovici petdesetih let vnovič postale stalnica na kulturni sceni. Kritični odzivi iz Slovenije so vse

38 ARS, AS 249, t.e. 220, dok. 167/1-60.

39 *Naši razgledi*, št. 13, 8. 7. 1961, str. 308–310, O slovenskem jeziku.

glasneje opozarjali na sorodnosti s poskusi jezikovne unifikacije v času prve Jugoslavije. Svoj vrh so oživljene razprave dosegle v znani polemiki med Dobrico Ćosićem kot zagovornikom enotnih »jugoslovanskih« in Dušanom Pirjercem kot zagovornikom slovenskih idej v letih 1961 in 1962.⁴⁰ Ko je o tej in drugih težavah v nacionalnih odnosih 19. januarja 1962 razpravljalo ožje vodstvo Zveze komunistov Slovenije, se Janez Vipotnik med naštevanjem očitkov na račun poskusov poenotenja v kulturni sferi ni mogel izogniti jezikovni problematiki in je jasno povedal: »Pri tem se kaže, da gre za tiho nenačelno, vendar spontano jugoslovanizacijo v pogledu jezika.«⁴¹

SPORI OKOLI JEZIKA V KINEMATOGRAFIH

Na že omenjeni seji, na kateri je Ivan Regent po pregledanem gradivu kot prvi znani slovenski politik omenil, da na sejo v Beograd ne bo šel, ker mu oporekajo govorjenje v slovenščini, so večkrat kritizirali tudi problematiko, ki je v jezikovnih vprašanjih zaznamovala začetna leta nesoglasij med Ljubljano in Beogradom. Šlo je za propagandno gradivo in podnapise filmov, ki so jih po slovenskih kinematografih dostavljala distribucijska podjetja iz drugih republik. Večinoma so bila v srbohrvaščini, tudi v cirilici, slovenske podnapise pa so imeli le filmi, ki jih je opremljalo slovensko podjetje. Zato so vodilni v zvezi amaterskih kulturnih društev, ki so upravljala tudi velik del kinodvoran, menili, da naj bi zahtevali za vse filme, ki se vrtijo v Sloveniji, slovenske podnapise. Regentove besede so bile kratke in jasne: »Prevzemimo odgovornost, da ne bomo delali iz tega šovinističnih rabuk. Recimo podjetjem: vaši filmi se predstavljajo Slovencem, zato prosimo za slovenska besedila.«⁴²

Ker pozivi Zveze Svobod in kulturnih društev niso zadoščali, so iniciativo leta 1959 podprli še osrednji slovenski državni organi. Svet za kulturo in prosveto Slovenije je 27. junija 1959 »ponovno opozoril vse pristojne organe zlasti Združenje reproduktivne kinematografije FLRJ, naj pozovejo vsa podjetja za promet s filmi k izvajanju obveznosti o napisih na kopijah in reklamiranju filmov za kinematografe v Sloveniji v slovenskem jeziku«. Obenem je »priporočil odboru za kinematografijo Trgovinske zbornice LRS, da ponovno naroči vsem kinematografom v Sloveniji, naj zahtevajo in kupujejo kopije filmov le s slovenskimi napisi in uporabljajo reklamni material samo v slovenskem jeziku«.

40 Gabrič, *Socialistična kulturna revolucija*, str. 345-353.

41 ARS, AS 1589, IK, š. 15, Stenografski zapisnik seje izvršnega komiteja CK ZKS, 19. 1. 1962, str. 10.

42 ARS, AS 631, š. 14, m. 108, Zapisnik seje predsedstva Zveze Svobod in prosvetnih društev, 21. 11. 1957, str. 6.

S stališči in slovenskimi zahtevami so seznanili tudi odbor za prosveto in kulturo zvezne vlade »s prošnjo, da podpre ta prizadevanja«. ⁴³

Odbor za prosveto in kulturo zvezne vlade, ki ga je vodil Rodoljub Čolaković, je o pozivu razpravljal 9. julija 1959 in se načeloma strinjal, da je treba na upravičeno zahtevo opozoriti podjetja za distribucijo filmov in jih pozvati, naj »zagotovijo, da kinematografska mreža v Sloveniji dobi filme s slovenskimi podnaslovi«. ⁴⁴ Odziv zvezne vlade je bil precej mlačen, saj je le ponovila priporočila, ni pa jih pospremila s pobudami za zakonske spremembe, ki bi priporočilo spremenile v obveznosti, in jih podkrepila z grožnjami o sankcijah v primeru kršitve načel. Zgolj priporočila niso imela dejanskih možnosti, da bi dosegla zaželeni učinek. Podjetja iz drugih republik so podnaslavljanje filmov v slovenščino ocenjevala kot nepotreben strošek, se mu izogibala in po državi pošiljala zgolj kopije filmov s srbohrvaškimi podnapisi. Po njihovem mnenju je »enotni« jezik sporazumevanja razumela večina državljanov in so ponavljanje zahtev po slovenskih podnapisih ocenjevali zgolj kot kaprico Slovencev. Veliko Slovencev, tudi na višjih položajih, pa je slovenska stališča zagovarjalo dokaj bojazljivo, s strahom, da jim bodo očitali šovinizem in nacionalizem.

Spor je dobival širši obseg in nanj je postal pozoren vse širši krog javnosti. Leta 1959 je uredništvo rubrike Kino programi v časopisu Tedska tribuna, ki se je ponašal z najvišjo naklado v Sloveniji, prevzel Janez Menart, ki so ga »najbolj bodli v oči, tako mene (...) kot širšo javnost, srbohrvaško podnaslovljeni filmi.« Zato je »pri vsakem apostrofiranjem filmu poudarjeno zapisal, ali so filmi s slovenskimi ali s hrvaškimi podnaslovi«. ⁴⁵ Javno žigosanje, kdo je tisti, ki Slovincem ne zagotavlja uživanja spremljanja filma v maternem jeziku, za distribucijska podjetja in za kinematografe ni bilo najbolj prijetno.

Ko se je razplamtela polemika med Dušanom Pirjevcem in Dobrico Ćosićem, in ko so v Beogradu potekali prepiri o konceptu bodoče ustave, ki je nakazoval možnost, da bi država zavila v bolj centralistično smer, je tudi slovenska politika spremenila dotlej bolj umirjeno strategijo in potegnila bolj drzne poteze. Beno Zupančič, v slovenski vladi odgovoren za kulturno področje, je 15. maja 1961 na seji odbora za prosveto in kulturo slovenske skupščine pojasnil, da se vprašanje slovenskih podnapisov v filmih vedno znova vrača na dnevni red in da položaj že redno kritično ocenjujejo v slovenskem časopisju. Omenil je, da je bilo v letu 1960 od 107 filmov, ki so jih vrteli po Sloveniji, le 49 opremljenih s slovenskimi podnapisi, in da podjetja ne izvajajo priporočila zvezne vlade. Odziv Slovencev po Zupančičevem mnenju ni bil najbolj odločen, ker se »bojijo načeti to vprašanje

43 Objave, št. 3, 1. 11. 1959, str. 6. Sklepi 5. redne seje Sveta za kulturo in prosveto LRS z dne 27. junija 1959.

44 ARS, AS 223, š. 833, Zaključki sa sednice Odbora za prosveto i kulturu Saveznog izvršnog veća, održane 9 jula 1959 godine u Beogradu, str. 6–7.

45 Menart, *Slovenec v Srboslaviji*, str. 29.

zaradi bojazni, da bi bili šovinisti«. Ugovarjal je takšnim ocenam, saj »gre za osnovno ustavno pravico«, ki ni upoštevana in »v mnogih krajih ljudje zapuščajo kinematografe, ker jezika ne razumejo«. Ob vprašanju, če bi bili potrebni kakšni dodatni administrativni ukrepi, je menil, da zadostujejo obstoječi zakonski predpisi, le da bi jih bilo treba dosledno spoštovati. Predsedujoči odbora France Perovšek je po zaključku razprave sklenil, da je enostavno treba »doseči, da podjetja za distribucijo filmov podnaslavljajo filme v slovenščini in da ne morejo plasirati filma, če ni opremljen s slovenskim besedilom«. Da bi ljudje nedvoumno razumeli, da ne bodo ožigosani kot šovinisti, je predsedujoči na koncu razprave slovenske medije pozval, naj brez zadržkov objavljajo stališča slovenske strani: »Tovariše iz tiska bi opozoril, naj omenijo, da se je razpravljalo o tem vprašanju na našem odboru in kakšno je bilo stališče odbora.«⁴⁶

Zahteve slovenskih medijev in pristojnih organov so se ponavljale in množile. Beno Zupančič je kritike ponovil še v zagrebški reviji *Telegram* in s tem polemike prenesel še na srbohrvaško govorno področje. Podpisovanje pogodb za leto 1962 je že potekalo pod vplivom zahtev nekaterih podjetij, da je pogoj za podpis pogodbe garancija distributerja, da bo zagotovil reklamno gradivo in podnapise v slovenskem jeziku. Sredi novembra 1961 je Ljubljansko kinematografsko podjetje poročalo, da še ni podpisalo prav nobene pogodbe za leto 1962 in da »pogodb ne bodo podpisali, dokler ne bodo imeli zagotovila, da bodo kupili samo filme s slovenskimi napisi«. V Mariboru se še niso odločili, kaj in kako, a tudi tam so zavlačevali s podpisi. V drugih krajih so pogodbe za nabavo že podpisali, a so dobili zgolj ustne obljube o slovenskih podnapisih, tovrstne klavzule pa v pogodbah ni bilo. V akcijo se je vključilo tudi Društvo strokovnih prevajalcev Slovenije, ki je vsem distributerjem poslalo dopis z obvestilom, da so jim njihovi prevajalci na voljo za prevajanje. Beno Zupančič je pozval kinematografe, naj stopijo v stik z lokalnimi oblastmi in se dogovorijo o pokrivanju morebitnih izgub, do katerih bi prišlo zaradi zavračanja podpisa pogodb, pri katerih se distributerji ne bi zavezali, da bodo zagotovili slovenske podnapise. Kot tista distributerja, ki sta najbolj trdovratno zavračala zahteve po slovenskih podnapisih, sta bila navedena Morava film iz Srbije in Croatia film iz Hrvaške. Iskanje nadaljnjih možnosti za dvig deleža filmov s slovenskimi podnapisi so pristojni organi našli še v centralizaciji nabave za celotno Slovenijo, saj bi tako laže iztržili ugodnosti, in v zamenjavi upravnikov kinematografov, ki niso naredili dovolj za izboljšanje položaja slovenščine v podjetju, ki ga vodijo.⁴⁷ Zaradi pomanjkanja podatkov je nemogoče ovrednotiti, kakšen je bil uspeh akcije, toda kasneje so ocenjevali, da se

46 ARS, AS 1115, t.e. 54, Zapisnik 22. seje odbora za prosveto in kulturo republiškega zbora Ljudske skupščine LS, 15. 5. 1961, str. 34–35.

47 *Naši razgledi*, št. 22, 18. 11. 1961, str. 519–520, Slovenščina v kinematografskih dvoranah.

je z letom 1962 delež filmov s slovenskimi podnapisi v slovenskih kinematografih precej povečal.

V začetku šestdesetih let je slovenska politika še v nekaterih drugih primerih nakazala, da namerava na kulturno-jezikovnem področju bolj dosledno vztrajati na ustavno zagotovljeni jezikovni enakopravnosti. Dosti bolj odločni od slovenskih politikov so bili v razpravah, ki so se neposredno ali zgolj posredno dotikale veljave slovenščine kot uradnega jezika, slovenski intelektualci, ki so se zapletali v vse bolj vroče spore z izobraženci iz nekaterih drugih republik, ki nikakor niso mogli razumeti, zakaj Slovenci tako trdovratno vztrajajo pri zagovarjanju stališča, da lahko v državi enakopravno obstaja več uradnih jezikov. V posameznih pogovorih in javnih pismih so opozarjali na primere zapostavljanja slovenskega jezika v javnosti,⁴⁸ ob polemikah in soočenju s kolegi iz drugih republik pa je komu že tudi zavrela kri. Vrste takšnih, kot je bil Regent, ki je hotel na srečanjih na jugoslovanski ravni uporabljati slovenski jezik, so se krepile. Pesnik Janez Menart je npr. zapisal, da ga je volja do sodelovanja na jugoslovanskih srečanjih minila, ko je na kongresu književnikov v Beogradu »žal ali k sreči, po naključju neopažen slišal pogovor tedaj vodilnih, v glavnem mlajših srbskih književnikov, o 'ovim Slovincima', ki da nekaj 'mutimo'«. ⁴⁹

Ob neposrednih polemikah pa je padla še kakšna beseda več. Pisateljica Mira Mihelič je opisala težave pri ustanavljanju slovenskega centra PEN leta 1962, saj so nekateri »centralisti« menili, da bi za Jugoslavijo zadostoval en sam PEN center. Na sestanku v Zagrebu sta bila med Slovenci s stališči po zagovarjanju nacionalno ločenih centrov PEN najbolj glasna Matej Bor in Josip Vidmar. Srbski delegat je ob tem povzdignil svoj glas, sprašujoč se, kaj spet hočejo ti Slovenci, saj naj bi bilo to tako, »kakor če bi hoteli imeti svojo slovensko vojsko«. Ostrim očitkom ni po navedbah Mire Mihelič sledil nič kaj bolj miren odgovor. Josip Vidmar mu je odvrnil: »Ja, zakaj pa ne? Saj smo jo med vojno že imeli.« Vidmarjeva izjava je po pričakovanju dvignila precej prahu.⁵⁰

USTAVE 1963 IN POPLAVA IZJAV O JEZIKOVNI PROBLEMATIKI

Nova ustava Jugoslavije, ki je bila sprejeta 7. aprila 1963 in je državo preimenovala v Socialistično federativno republiko Jugoslavijo (SFRJ), je bila kompromis med centralističnimi in federalističnimi tendencami. Upoštevajoč dejstvo, da

48 Cf. Menart, *Slovenec v Srboslaviji*, str. 30–33.

49 Menart, *Slovenec v Srboslaviji*, str. 33.

50 Mihelič, *Ure mojih dni*, str. 211.

centralisti, ki so v letih pred sprejemom prevladovali pri koncipiranju novih ustavnih načel, v ustavo niso uspeli vnesti svojih stališč, bi jo lahko ocenjevali celo kot začetek nove dobe, ko se je začela tehtnica boja med centralisti in federalisti v Jugoslaviji nagibati na stran slednjih. Potrditev sprememb je prinesel december 1964, ko se je Zveza komunistov Jugoslavije na 8. kongresu poslovila od zagovarjanja integralnega jugoslovanstva.

V ustavi iz leta 1963 so bila ponovljena stališča, da so vsi jeziki enakopravni, da imajo pripadniki manjšin pravico do šolanja v lastnem jeziku in da imajo pripadniki drugih narodov v komunikaciji z državnimi ustanovami pravico do prevoda in prevajalca. V 42. členu je ustava predpisala, da imajo lahko državljani v skladu z republiškimi ustavami tudi v drugih republikah pravico do šolanja v maternem jeziku. A je isti člen predpisal tudi izjemo, ki se je razlikovala od duha enakopravnosti: »Izjemoma se uporablja v Jugoslovanski ljudski armadi pri poveljevanju, vojaškem pouku in administraciji srbohrvatski jezik.«⁵¹ V 131. členu ustave pa je bilo zapisano v skladu z načeli Novosadskega sporazuma nekoliko modificirano določilo, znano že iz prvega leta delovanja Avnoja. Zvezne zakone in druge zvezne splošne akte so morali državni organi tiskati v uradnem listu v štirih jezikih, ki so vsi veljali za avtentične. To so bili srbskohrvatski oziroma hrvatskosrbski, slovenski in makedonski.⁵²

Slovenska ustava je bila sprejeta dva dni kasneje, 9. aprila. Za razliko od svoje predhodnice iz leta 1947 je imela že precej natančneje opredeljena načela o uradnem jeziku poslovanja. »Poslovanje vseh državnih organov ter delovnih in drugih samoupravnih organizacij, ki izvršujejo družbeno službo na območju SR Slovenije, se vodi v slovenskem jeziku«, je določal 74. člen ustave. Pripadnikom drugih narodov je bila priznana pravica uporabe lastnega jezika, posebnih kulturnih in jezikovnih pravic pa so bili deležni pripadniki italijanske in madžarske manjšine v Sloveniji. Že dejstvo, da so jezikovno problematiko določali štirje členi ustave, členi od 74 do 77,⁵³ nakazuje na preskok miselnosti v slovenski politiki od prvih poveljnih let. Slovenski jezik je bil sicer predpisan kot uradni jezik vseh državnih ustanov v Sloveniji, a ni bilo natančno opredeljeno, ali so s tem mišljeni slovenski ali tudi jugoslovanski državni organi. Vsekakor so se lahko po sprejetju ustave leta 1963 Slovenci v polemikah s pripadniki drugih narodov sklicevali na bolj jasne ustavne določbe, kot so jim jih ponujale ustave iz prvih poveljnih let.

Slovenski izobraženci so to izkoristili za bolj ostre in odločne zahteve kot v prejšnjih letih, pridružila pa se jim je tudi slovenska politika, po običaju malce

51 *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije*, št. 14, 10. 4. 1963, str. 269. Slovenski uradni listi so v tistem času še prevajali hrvatski in ne hrvaški; zatorej srbskohrvatski in ne srbskohrvaški.

52 Prav tam, str. 277.

53 *Uradni list Socialistične republike Slovenije*, št. 10, 9. 4. 1963, str. 77.

bolj zadržano. Vodstvo Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije se je 21. aprila 1965 prvič javno postavilo v bran slovenščini. V pismu o dosledni in pravilni rabi slovenščine v javnosti so zapisali, da »je v našem javnem življenju čedalje več primerov nerazumevanja in nepravilne rabe slovenščine. V tisku, na televiziji, v dopisih, tehničnih navodilih gospodarskih organizacij, v javnih obvestilih, v filmskih napisih, na javnih zborih in drugih prireditvah pogosto beremo in poslušamo popačen jezik ali pa namesto slovenščine druge jezike tudi tam, kjer to ni niti najmanj potrebno.« Poudarili so, da nekatera podjetja že tiskajo propagandno gradivo ali tehnična navodila v jezikih vseh narodov v državi, da pa še vedno »precej naših podjetij iz »komercialnih« razlogov pošilja na trg svoje izdelke z označbami in navodili le v enem izmed teh jezikov, to je v srbohrvaščini«. V političnem besednjaku iz socialističnega obdobja je vodstvo SZDL Slovenije menilo, da je bila jezikovna enakopravnost načeloma rešena, le da bi bilo treba pravice dosledno uresničevati. Pozvalo je posameznike in organizacije, naj pogledajo, kaj se dogaja s slovenščino v njihovem okolju, naj skrbijo za lep jezik in kulturo govora in da naj to ne bo le enkratna akcija, temveč trajna dolžnost.⁵⁴

V primerjavi z odzivi slovenskih intelektualcev je šlo za zelo zadržano izjavo, ki se je izognila najbolj vročim temam. Problematike slovenskega jezika v vojski se npr. sploh ni dotaknila, namesto zahtev se je pismo zateklo k pozivanju, ob tem pa »spregledalo«, da bi se lahko pri odločnejšem zagovarjanju zatekli tudi k ustavnim načelom. V pismu so npr. pozvali (nedoločeno) javnost k večjemu spoštovanju in javni rabi slovenščine, niso pa neposredno pozvali slovenskih predstavnikov v zveznih organih, ki so bili tja delegirani s posredovanjem SZDL Slovenije, naj slovenske interese zastopajo v slovenskem jeziku.

Izjava je nastala na pobudo Društva slovenskih pisateljev, a je bila po mnenju člana njenega tedanjega vodstva Janeza Menarta v obliki, v kakršni je bila predstavljena javnosti, »samo priložnostna politična floskula«.⁵⁵ Da je bila precej boječa in zadržana, so menili številni slovenski izobraženci, ki so se že zapletli v precej bolj vroče spore na »jezikovni fronti«. Janez Rotar je menil, da »slovenščina na lastnih tleh postaja socialno nižje stoječi »jezik okolja«. Tak položaj je slovenščini hočeš-nočeš določala SZDL«.⁵⁶ Po njegovem mnenju pismo več kot očitno ni izkazovalo zadostne doze borbenosti in odločnosti. Boris Pahor pa se je zaradi pisma zapletel v polemiko z Ernestom Petričem. Slednji je Pahorju zameril, ker naj bi ta pismo SZDL Slovenije o jeziku ocenil kot »otročje«. Pahor pa mu je pojasnil, da ni trdil, da je bilo pismo otročje, ampak »zares otročje je, če

54 Izvršni odbor glavnega odbora SZDL Slovenije, str. 59–61.

55 Menart, *Slovenec v Srboslaviji*, str. 39.

56 Rotar, *Slovenščina in slovenstvo*, str. 213.

Socialistična zveza delovnega ljudstva slovesno priporoča, naj slovenska javnost skrbi za svoj jezik, ko se noben voditelj ne zavzame za to, da bi slovenski narod dihal kot živ organizem.⁵⁷

Kljub očitkom o mlačnosti, neodločnosti, nedoslednosti in bojzljivosti je bilo pismo SZDL Slovenije vendarle korak naprej. Prvič po drugi svetovni vojni je izjavo o slovenskem jeziku v javnost poslala politična organizacija, ki je združevala večino Slovencev. Tistim, ki so se že srečevali s problematiko ali imeli težave pri uresničevanju jezikovne enakopravnosti v državi, so nakazali, da skrb za slovenski jezik ne bo obravnavana kot slovenski šovinistični izpad, in da lahko računajo vsaj na tiho in načelno podporo slovenske politike.

Po običaju so bili najbolj udarni književniki in slavisti. Društvo slovenskih pisateljev si je po preimenovanju in spremembi pravil v letu 1965 »v obrambne namene« zagotovilo pravico do izstopa iz Zveze književnikov Jugoslavije,⁵⁸ očitno tudi kot grožnjo, če zveza ne bi spoštovala jezikovne enakopravnosti. Slovenski slavisti so jasne kritike na račun prodiranja srbohrvaščine v slovenski prostor opredelili novembra 1966 na dvodnevni konferenci, ki so jo pripravili v Mariboru. Na njej so se dotaknili problemov, ki jih je omenilo že pismo SZDLS, a so jih razširili še na politično področje. Zakaj ob ustavno zagotovljeni enakopravnosti jezikov slovenski predstavniki ne poskušajo z nastopi v slovenskem jeziku v zveznih ustanovah, kar so že nekdanje želeli ali poskušali slovenski poslanci v parlamentih nekdanjih držav, so se spraševali nekateri govorniki.⁵⁹ Naslednjo tabu temo, ki se ji je pismo SZDL Slovenije izognilo, uporabi slovenskega jezika v JLA, je v javno razpravo spravil Jaka Avšič decembra 1966 na debatnem večeru v Ljubljani. Zahteve po vnovični uveljavitvi slovenščine v oboroženih silah Jugoslavije je Avšič v naslednjih letih ponovil v več razpravah in več objavljenih prispevkih v različnih slovenskih revijah.⁶⁰ V začetku naslednjega leta so na pobudo Društva slovenskih pisateljev (DSP), ki ga je tedaj vodil Janez Menart, združili moči DSP, Slavistično društvo, Inštitut za slovenski jezik pri SAZU in slovenski PEN klub ter sestavili odprto pismo slovenski televiziji, ki so ga 3. februarja 1967 objavili dnevnik z najvišjo naklado v Sloveniji. Upoštevajoč vpliv televizije v sodobnem svetu, in dejstvo, da je bila v ustavi Slovenije za uradni jezik določena slovenščina, so vodstvo Televizije Ljubljana pozvali, naj si prizadeva, da bo v ne preveč oddaljeni prihodnosti njen program prevladujoče slovenski. Prva naloga je bila nadomestiti skupni dnevnik, ki so ga pripravljali v Beogradu v srbohrvaščini, s slovenskim dnevnikom v produkciji Televizije Ljubljana. Nujno

57 Pahor, *Odisej ob jamboru*, str. 85–86.

58 Menart, *Slovenec v Srboslaviji*, str. 38–39.

59 Rotar, *Iz prispevkov*, str. 153–157.

60 Gl. Avšič, *Za enakopravnost slovenskega jezika*; Avšič, *O poveljevalnem jeziku*; Avšič, *Praktično izvajanje načel enakopravnosti*.

bi bilo, po mnenju piscev izjave, zagotoviti zgolj slovenske oddaje v otroškem, mladinskem in šolskem programu, za filme in dokumentarne oddaje pa naj bi zagotovili slovenske podnapise. Oddaje v srbohrvaškem jeziku naj bi bile zgolj izjema zaradi določenih okoliščin.⁶¹

Jezikoslovka Breda Pogorelec, ki je aktivno sooblikovala jezikovno politiko in od sredine sedemdesetih let sodelovala v SZDL Slovenije v akcijah za izboljšanje položaja slovenščine v javnosti, je ocenjevala, da se je pomen slovenščine v letih po pismu SZDL Slovenije vendarle precej dvignil, čeprav ni dosegel zaželenega. »Najpomembnejše od tega so uvedba slovenskega televizijskega dnevnika in spoštovanje dogovora glede podnaslavljanja televizijskih risank za otroke, dogovora o izključno slovenskem podnaslavljanju filmov pa malodane vse do osamosvojitve niso spoštovali«, je zapisala desetletja pozneje.⁶²

Slovenski medijski prostor se je vsekakor odprl za kritike nepravilne rabe slovenščine v javnosti, kritike njene neuporabe v prostorih in ustanovah, kjer je imela ustavno zagotovljeno enakopravnost, pa so se širile na nova področja. Janez Rotar je leta 1966 v Naših razgledih objavil reportažo iz Prage, kjer je bil na enomesečnem študijskem delu. Kot prejemnik štipendije bi se moral javiti pri jugoslovanskem kulturnem atašeju, a ga kljub večkratnim poskusom na veleposlaništvu ni našel. Ob neuspelem čakanju si je ogledal ponudbo revij in časopisov v jugoslovanskem predstavištvu in presenečeno ugotovil, da je z redkimi izjemami vse v srbohrvaščini in cirilici. Za predstavitev kulture narodov Jugoslavije se ambasada in kulturni ataše sploh nista brigala, jezikovna podoba države, ki jo predstavljajo, pa jim očitno ni bila jasna, je bil ogorčen Rotar, in ocenil, da »naša diplomatska zastopništva v Evropi s svojimi gospodarsko-trgovinskimi in vojaškimi poslanstvi vendarle niso zastopstva 'Dušanovega carstva', kot bi utegnil morda kdo sklepati«. ⁶³

Revija Sodobnost pa je nekaj let kasneje objavila protest pesnika Lojzeta Krakarja, ki je poučeval slovenščino na Univerzi J. W. Goetheja v Frankfurtu na Majni. Ko so na nemškem radiu WDR iz Kölna začeli vrteti oddaje za izseljence iz Jugoslavije v njihovem jeziku, se je zapletel v spor, zakaj vrtijo oddaje le v enem jeziku, zakaj ni niti besedice v slovenščini, makedonščini ali jezikih manjšin v Jugoslaviji. Urednik Srb, po poklicu športni učitelj, ni upošteval predlogov za vključevanje drugih jezikov v oddaje, ko pa so se le dogovorili, da bi bilo tudi nekaj slovenščine, pa se ni strinjal, da bi besedila brezplačno lektoriral Krakar, ki je poučeval na bližnji univerzi, in da bi jih na radiu brala v slovenščini izšolana oseba. Uredniku, ki se je razglašal za dobrega poznavalca vseh južnoslovanskih

61 Menart, *Slovenec v Srboslaviji*, str. 45–51.

62 Pogorelec, *Jezikovno načrtovanje*, str. 58.

63 Rotar, *Iz prispevkov*, str. 160.

jezikov, je Krakar jasno sporočil: »Vsak človek se mora zavedati, kaj zna in česa ne zna. Kot se jaz zavedam, da ne bi mogel kar tako brati oddaj za Bolgare ali Litvance, tako se morate zavedati tudi Vi, da knjižne slovenščine ne znate in se zato ne smete vmešavati v stvari, za katere niste kvalificirani! Jasno in odkrito povedano – drugače, žal, ni šlo.«⁶⁴

Krakar je že v uvodnem delu članka zapisal, da zaradi svojih trditev zavrača kakršnekoli očitke, da je šovinist. Kot je bilo že omenjeno, je slovenska politika takšne ocene že potrdila, zato so lahko slovenski mediji vse več prostora namenjali člankom, ki so opozarjali, naj se spoštuje enakopravnost jezikov ne le po posameznih republikah, temveč tudi na zveznem nivoju in na jugoslovanskih predstavništvih v tujini. Kritike iz Slovenije niso bile nič več nekaj neobičajnega, temveč so postale redne in so med Slovenci zbudile vse močnejši občutek, da bo treba za dejansko jezikovno enakopravnost še marsikaj postoriti. Tako kritike slovenskih izobražencev kot izjava slovenske politike v jugoslovanski javnosti niso naletele na poseben odmev, saj so bile slovenske zahteve znane že dolga leta, poleg tega pa je bila uradna politična izjava zapisana v zelo nežni obliki.

Povsem drugače je bilo, ko je bila v jugoslovanskem prostoru izražena zahteva po spoštovanju nekega drugega jezika, ki za razliko od slovenskega tedaj ni bil priznan kot uradni jezik. Malce manj kot dve leti za izjavo SZDL Slovenije je bila objavljena Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Vodstvo Matice hrvatske je kot pobudnik deklaracije odstopilo od načel Novosadskega sporazuma. Deklaracijo, ki je bila objavljena 17. marca 1967, so podprle osrednje hrvaške kulturne ustanove za raziskovanje jezikovne problematike.⁶⁵ Na deklaracijo in njene podpisnike se je vsul plaz kritik, med ostrejšimi je bil odziv državnega voditelja Tita. Ni pa bilo treba dolgo čakati tudi na odziv na drugi strani in Udruženje književnika Srbije je kmalu predlagalo, naj se za jezik Srbov, tako tistih v Srbiji kot tistih izven nje, uporablja le poimenovanje srbski jezik.⁶⁶

Val obtožb in kritik, ki ga je sprožila deklaracija o hrvaškem jeziku, pa ni pljusnil tudi v slovenski del države. Slovenci so se odzvali po načelu, opaznem že v času podpisa Novosadskega sporazuma, da je to problematika, ki se Slovencev in slovenščine ne tiče. Časopisi so zgolj beležili burne odzive v drugih republikah, slovenski politični organi pa za razliko od sorodnih organov v nekaterih drugih republikah o zapletih v državi sploh niso razpravljali. Za odnose z drugimi v državi pristojna slovenska komisija, tj. komisija za mednacionalne in medrepubliške odnose centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, je večino pozornosti posvečala ekonomskim vprašanjem in nekontroliranemu

64 Krakar, Ali govorimo vsi državljani SFRJ res samo »jugoslovanščino«, str. 948.

65 Gl. Brozović, Pavičić, *Deklaracija o hrvatskome jeziku*.

66 Pavičić, Dnevnik deklaracijskih zbivanja, str. 19–24.

odlivanju denarja iz razvitega v manj razviti del države. Ko je prišlo na vrsto vprašanje jugoslovanstva, je redno opozarjala, da se ga ne sme obravnavati v nacionalnem pomenu. Nikakršnega večjega zanimanja za daljšo razpravo ni pokazala niti julija 1967, ko je iz Beograda od istovrstne zvezne komisije prejela elaborat o kulturnih in mednacionalnih odnosih, v katerem je bilo tudi poglavje o težavah s srbskohrvaškim oziroma hrvaškosrbskim jezikom.⁶⁷ Burne razprave o deklaraciji o hrvaškem jeziku so Slovenijo povsem zaobšle in so jo Slovenci spremljali zgolj kot neprizadeti drugi, ki so svoje poglede o enakopravnosti jezikov v državi že večkrat ponovili in so jih po pismu SZDL Slovenije le še glasneje in pogosteje ponavljali.⁶⁸

RESOLUCIJO O JEZIKOVNIH TEŽAVAH LETA 1969 SPREJME TUDI ZVEZNA SKUPŠČINA

Pobudo pri umiritvi napetosti zaradi težav z definiranjem uradnega jezika je prevzela politika in junija 1968 v zvezni skupščini v Beogradu organizirala posvetovanje o uresničevanju načela o enakopravnosti jezikov in pisav. Slovenski referent, slavist Janez Rotar je pojasnil, da govori kot član slovenske delovne skupine in torej predstavlja stališča slovenske strokovne javnosti. Kot »malenkosti« je omenil zaplete pri tiskanju denarja, dopisnic ali priložnostnih poštnih znamk, kjer sta imela prednost en narod in ena pisava. Precej časa je odmeril zapletom v vojski in ocenil, da JLA ne nadaljuje pozitivne tradicije iz vojnih let, ter dodal že omenjeno srečanje z jezikovno neenakopravnostjo na veleposlaništvu v Pragi. Na tovrstnih pogovorih bi morali narediti korak naprej in izriniti »kvazi argumente« o tehničnih in materialnih težavah, je menil Rotar, ki je zaključil udarno in za marsikoga verjetno tudi presenetljivo. »Vprašanje jezikovne enakopravnosti ni tehnično ali administrativno, temveč politično vprašanje in gre torej za politično in nacionalno enakopravnost«, je bil odločen Rotar, ki je ocenil, da teze preveč enostransko omenjajo le slovenski in makedonski jezik, morale pa bi jezike vseh narodov. V sklepnih besedah je brez zadržkov povedal, da Slovenci v številnih izjavah »vidijo v zadnji konsekvenci vendarle integralizem, zoper katerega so se zavzemali doslej in se bodo bržkone tudi v bodoče. V parolo o odmiranju narodnosti ne verjamemo.« Stopil je v bran vsem narodom, ki izpostavljajo vprašanje svoje jezikovne prihodnosti: »To velja tako za hrvaški kot makedonski ali katerikoli drugi naš narod in njegov jezik.«⁶⁹

67 ARS, AS 1589, š. 226-III, Neki problemi kulture i medjunacionalni odnosi, str. 24--8.

68 ARS, AS 1589, š. 193-III, Nacionalno vprašanje, mednacionalni odnosi, nacionalizem (Dokumentacijska služba skupščine SRS – bilten št. 6; Građivo, dokumentirano od 10. 3. – 1. 4. 1967).

69 Rotar, *Iz prispevkov*, str. 170.

Omemba hrvaškega naroda in njegovega jezika vsekakor ni mogla iti mimo pozornih opazovalcev dogajanja. Resda se uradna Slovenija niti slovenski intelektualci niso neposredno vpletali v spore, ki jih niso šteli za svoje, kljub temu pa so jasne Rotarjeve besede prinesle nedvoumno slovensko sporočilo, da jezikovnega vprašanja ne bi smeli omejevati z nobeno uradno politično doktrino. Slovenskim izobražencem so tovrstna stališča le še okrepila ugled med tistimi prizadetimi iz drugih republik, ki so nasprotovali privilegiranosti srbohrvaščine v državi. Simpatije, ki so jih med hrvaškimi izobraženci slovenski predstavniki uživali na jugoslovanskih srečanjih jezikoslovcev, je opazil Joža Mahnič, ki je v spomilih zapisal, »da so slovenske nastope hrvaški, zlasti kajkavski kolegi redno z zanimanjem poslušali, medtem ko so srbski radi zapuščali dvorano, češ da nas ne razumejo.«⁷⁰ Janez Rotar pa je izkušnje iz sedemletnega poučevanja na Filozofski fakulteti v Zadru izkoristili tudi tako, da je v času nacionalnih preprirov na nekaterih jugoslovanskih srečanjih nastopil drugače od večine: »Govoril sem namenoma v hrvaščini; to so vsakokrat opazili, ker so Slovenci govorili ekavsko, kar pa je bilo včasih daleč od srbske variante.«⁷¹

Jugoslovanska oblast je svoje poglede o jezikovni problematiki strnila v resoluciji o uresničevanju ustavnih načel o enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti Jugoslavije v zveznih predpisih in v delu zveznih organov, ki jo je zvezna skupščina sprejela 26. aprila 1969. V 1. točki je resolucija v dolgem uvodu navajala, da že sprejeta ustavna načela zagotavljajo popolno enakopravnost jezikov in pisav, a je pri tem, tako kot zakonska načela, ostala precej nedorečena in neprepričljiva. Točko je sicer zaključila v skladu z duhom časa sprejemanja ustavnih amandmajev ob koncu šestdesetih let, da še vedno obstajajo centralistične tendence, ki ovirajo popolno uresničevanje načel, in da v zakonskih aktih »ni podrobneje in popolneje obdelan način, kako naj se načela izvajajo, kar je v praksi pogosto povzročalo in še povzroča težave in nerazumevanje«. Nato je v 2. točki na dolgo naštevala, kje vse bi bilo treba zagotoviti enakopravnost jezikov in pisav, ki jih zagotavljajo že sprejete zakonske določbe – nikjer pa se ni vprašala, zakaj že pred leti sprejeta načela niso uveljavljena v praksi. Novost je bila deloma zahteva, da je treba enakopravnost zagotoviti tudi na diplomatskih in konzularnih predstavništvih Jugoslavije v tujini in da »je treba določiti tudi merila za razmeščanje delavcev v diplomatsko-konzularni službi«. Izhajajoč iz zapisanih načel naj bi določili, »na katerih mestih morajo delavci poznati jezike več narodov Jugoslavije«, konkretnjših smernic za to pa v resoluciji ni možno najti. »Dosledno uresničevanje teh načel bo pomemben prispevek k napredku mednarodnih odnosov na enakopravnih temeljih in k nadaljnjemu utrjevanju

70 Mahnič, *Sence in luči z moje poti*, str. 85.

71 Rotar, *Slovenščina in slovenstvo*, str. 240.

bratstva in enotnosti narodov in narodnosti»,⁷² so optimistično zaključili avtorji resolucije, ki pa so za tovrstni optimizem ponudili zelo malo vzrokov. V resoluciji sploh ni bil omenjen noben jezik; to naj bi bila sicer stvar republiške zakonodaje, toda ravno ta nedorečenost je že dotlej puščala odprt prostor za nastajanje težav. Resolucija o enakopravnosti jezikov in pisav tako sploh ni omenjala, katerim jezikom in katerim pisavam naj bi bila enakopravnost zagotovljena! Za naloge, ki bi jih morali opraviti pristojni državni organi, niso bili določeni nobeni roki, do kdaj morajo to storiti. Šele nadaljnje brskanje po arhivih pa bi lahko odgovorilo na vprašanje, ali so pristojni o svojem delu kasneje tudi poročali, kot je to od njih zahtevala resolucija zvezne skupščine Jugoslavije.

Sprejem resolucije je že sam po sebi sporočal, da je prostor za razpravo odprt, kar se je poznalo tudi na odločnosti, ki jo je do jezikovne problematike zavzelo slovensko časopisje. Slovenska politika se je vnovič potegnila nekoliko v ozadje, zahteve pa so s čedalje manj zadržki, da bi jim lahko prilepili oznako šovinistov, vse bolj jasno in odločno izrekli slovenski izobraženci. Največ pozornosti je bilo namenjene področju, kjer so se Slovenci čutili najbolj prikrajšani in po letu 1945 in federalizaciji države tudi ogoljufani, tj. uporabi slovenskega jezika v vojaški službi. Bolj odločno pa so bila v javnosti v času ti. partijskega liberalizma na Slovenskem izpostavljena tudi druga, dotlej javno še ne problematizirana področja zapostavljenosti slovenskega jezika.

ZA SLOVENŠČINO MORAJO NAJVEČ NAREDITI SLOVENC SAMI

Kljub precejšnjemu napredku, ki so ga uradne slovenske in jugoslovanske državne strukture naredile v odnosu do slovenščine, je ta še vedno ostala točka razdvajanja v Jugoslaviji. To je nedvoumno dokazala tudi raziskava javnega mnenja v Sloveniji, opravljena maja 1969, analizo njenih izsledkov o točkah, ki povezujejo in ločujejo jugoslovanske narode, pa je leto kasneje objavil sociolog Peter Klinar. Med povezovalnimi elementi so bili na vrhu politični in zgodovinski dejavniki ter narodnostna sorodnost, med ločevalnimi dejavniki pa je več kot 30 % Slovencev menilo, da jih od ostalih v državi ločijo redoljubnost, urejenost in delovne navade. Največ, 37,2 %, pa jih je menilo, da nas od drugih narodov v državi najbolj ločuje jezik.⁷³ Za nosilce projekta to niti ni bil presenetljiv podatek, saj je Klinar zapisal, da je to posledica zapostavljanja slovenskega jezika v primerjavi s srbohrvaščino, kar ima za posledico, da Slovenci, ki so zelo občutljivi

72 Uradni list SFRJ, 8. 5. 1969, št. 20.

73 Klinar, Kaj povezuje in ločuje, str. 539.

za jezikovno problematiko, težave v mednacionalnih odnosih pogosto ocenjujejo skozi jezikovno vprašanje.⁷⁴

Slovenski jezik je v četrto stoletje po 2. svetovni vojni prišel do takšne veljave, kakršne dotlej še ni imel. Pred stoletjem so se slovenski predstavniki borili za njeno uporabo in enakopravnost na deželni ravni, pol stoletja kasneje je bilo slovenščino občasno, a zgolj izjemoma, že mogoče slišati na zveznem jugoslovanskem nivoju, leta 1970 pa je presenetila novica, da se je slovenščino slišalo tudi na najvišji diplomatski ravni na svetu. »Današnji govor predsednika Ribičiča je imel tudi zgodovinski pomen, saj je bil to prvi govor v slovenskem jeziku v veliki dvorani generalne skupščine«, so vzhičeno poročali na prvi strani časopisa *Delo*,⁷⁵ čemur je sledila še objava govora predsednika Zveznega izvršnega sveta (ZIS) Mitje Ribičiča, ki ga je imel 20. oktobra 1970.⁷⁶ Manj navdušeni so bili odmevi v nekaterih drugih delih države, zlasti v tistih, kjer so uporabljali srbohrvaščino, in menili, da bi morali tega kot sredstvo medsebojnega sporazumevanja samoumevno uporabljati tudi najvišji jugoslovanski politični predstavniki. Ciril Zlobec je v *Sodobnosti* zapisal, da so bili Slovenci ponosni na Ribičičev govor, saj so »na najlepši način manifestirali pred svetom svojo demokracijo, svobodo, tudi jezikovno enakopravnost med jugoslovanskimi narodi«. Zato so mu bile povsem nerazumljive reakcije nekaterih jugoslovanskih medijev. »Mislim, da se nobena delegacija v OZN ni čudila Ribičiču, če je pred tem svetovnim forumom spregovoril v maternem jeziku; začudila pa se je (vsaj po odmevih v tisku in objavah v radiu ter po televiziji) vsa jugoslovanska javnost. V tem nekaj ni v redu, sem si rekel, v tem začudenju«, se je zamislil Zlobec in menil, da je bolje, da se je to zgodilo tedaj, »če že prej ni to bil naraven pojav«. Dimitrij Rupel pa je komentiral, da je bila slovenščina bolj kot poslušalcem v avditoriju namenjena Slovincem doma, izrekanju spoštovanja do njihovega jezika. Poslušalci v skupščini OZN so imeli na ušesih slušalke in so poslušali prevod, kar bi storili tudi v primeru, če bi Ribičič govoril srbohrvaško. Slovenščina, ki so jo slišali v palači OZN, se še vedno ne sliši in ne bere v palačah zvezne vlade, zvezne skupščine in vodstva ZKJ, je dodal Rupel in predsedniku zvezne vlade zameril, zakaj ni tovrstne poteze potegnil že prej na drugi mestih: »Predsednik ZIS Ribičič ni imel za potrebno, da bi kdaj napravil preskus s slovenščino pred srbsko in hrvatsko govorečim avditorijem. Slovenščina je morala počakati na bolj slavnosten nastop.«⁷⁸

V analizi jezikovnega vprašanja je sodnik Svetozar Polič leta 1970 omenil številne nedoslednosti, ki so kljub novim zakonskim predpisom, resolucijam in

74 Prav tam, str. 544.

75 *Delo*, št. 287, 21. 10. 1970, str. 1.

76 *Delo*, št. 287, 21. 10. 1970, str. 4.

77 Zlobec, *Slovenščina in Slovenci*, str. 1278.

78 Rupel, *Slovenščina za združene narode*.

javnim izjavam še vedno zevale v zakonodaji. Ena od teh je bila že ta, da zvezna in republiške ustave niso poznale pojma uradni jezik, da pa se je isti pojem našel v kakšnem zakonu.⁷⁹ Zavračal je pomisleke, ali ne bi bilo zaradi medsebojne komunikacije vendarle dobro imeti nekega skupnega pogovornega jezika, in jasno ponazoril razliko med jezikovno enakopravnostjo na ravni federacije ali znotraj posamezne republike. Kot ustanove, na katerih uvajanje jezikovne enakopravnosti zaostaja za realnimi možnostmi, je omenil več zveznih ustanov, denimo vojsko, carinsko, diplomatsko in konzularno službo, jugoslovanski aerotransport in železnico. Krivca za tovrstne težave ne gre iskati le pri zveznih službah, je zapisal Polič: »Seveda pa za takšno stanje niso krivi samo drugi, marveč nemalo tudi Slovenci (oziroma Makedonci) sami. Nemalokrat smo v tem pogledu vse preveč potrpežljivi in vse premalo odločni in dosledni.«⁸⁰

Podobne misli, da so za uveljavljanje slovenščine premalo naredili tudi Slovenci sami, so izrekli še številni slovenski izobraženci in vse pogosteje javno apelirali na sonarodnjake, naj v vsakodnevem življenju redno skrbijo za svoj materni jezik. Tudi ko se je pokazala možnost, da bi slovenščina na katerem od omenjenih področij pridobila na veljavi, so naleteli na težave pri zveznih forumih, pa tudi pri Slovencih samih. Največkrat je bila na prvem mestu omenjena zapostavljenost slovenskega in drugih jezikov v JLA. Poskusi armadnega vrha, da bi zadovoljili zahteve zvezne resolucije iz leta 1969, so ostali na pol poti.⁸¹ Slovensko vojaško izrazoslovje pa je le dobilo na veljavi, saj so ga začeli uporabljati v Teritorialni obrambi Slovenije. A tudi pri tem ni šlo brez težav. Vojaški psihiater Janez Rugelj je opisal, kako ga je obiskal slovenski višji oficir, doma iz Primorske, ki je bil premeščen v Slovenijo in dobil nalogo, da rezervnim oficirjem predava vojaške teme v slovenščini. »Pred vojno sem moral hoditi v italijansko šolo, po partizanski dobi sem služboval po vsej Jugoslaviji, toda vojaške šole so bile v srbohrvatskem jeziku, v šoli se nisem nikoli učil slovenščine«, se je izpovedal višji oficir in psihiatru potožil: »Zaradi neznanja maternega jezika me je te naloge tako strah, da ves potan komaj spregovorim. Rad bi bil te naloge oproščen.«⁸²

Književnik Ciril Zlobec se je ob podobnih zgodbah spraševal, zakaj je sploh treba poudarjati, da je kakšen slovenski predstavnik na zveznem nivoju, npr. na konferencah Zveze komunistov Jugoslavije, govoril slovensko. Opozoril je, da bi to pravzaprav moralo biti samoumevno in da so prvi, ki bi morali to doseči kot standard, Slovenci sami: »Kdo nas sili, da se odpovedujemo svojemu jeziku v javnih nastopih? Srbi in Hrvati prav gotovo ne. V slovenščini me ne bi

79 Polič, *Narodi in narodnosti*, str. 193.

80 Prav tam, str. 185.

81 Tematiko poskusa uveljavljanja enakopravnosti jezikov v JLA v omenjenem obdobju bo avtor zaradi obsežnosti objavil v posebnem prispevku.

82 Zlobec, *Slovenščina in Slovenci*, str. 1279.

razumeli, sem večkrat slišal opravičilo. Res ne? So kdaj nastali zapleti, usodni nesporazumi zaradi uporabe slovenščine iz ust Slovenca, ko tudi formalno predstavlja svoj narod?« je razmišljal Zlobec in zaključil, da morajo ključen korak za enakopravnost slovenskega jezika narediti Slovenci sami: »Ne zaradi Srbov ali Hrvatov, temveč zaradi nas samih. Izbojevati si svobodo, ki ti jo kratijo drugi, je težko, a ne najtežje; težje je dostojanstveno ohraniti svobodo v sebi samem.«⁸³

83 Prav tam.